

Rade Kalanj

MODERNOST I NAPREDAK

Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 1994,
239 str.

Studija koja je pred nama izraz je autora dugogodišnjeg bavljenja dvjema, prema naslovu, izrazito intrigantnim temama suvremenosti. Plod je to dubljih promišljanja i pomnog analitičkog rada te proučavanja izvora i literature o modernosti i napretku, ali i o drugim temama, vrlo značajnima za sociologiju, osobito političku. Studija je podijeljena u šest većih cjelina: I. *Današnje značenje ideje napretka*; II. *Je li napredak mit?*; III. *Modernost, društvene klase i dekonstrukcija radikalnih vizija*; IV. *Liberalni i socijalno-državni princip*; V. *Dekonstrukcija jedne kulturne paradigme* te VI. *Individualizam kao sociološka paradigma*, u kojima se po bliže, prema pojedinim podnaslovima, razmatraju navedeni sadržaji cjelina.

U prvoj cjelini autor je zaokupljen usponom i krizom ideje napretka od kršćanske transcencije moralne svijesti, preko znanstveno-tehničkog napretka znanosti do autonomije pojedinca unutar civilizacijskog napretka, napretka u ekološkom smislu te dvojnama o napretku i demokraciji. Ideja napretka dvojbena je i kontrarna. Autor započinje problematizaciju razumijevanja i poimanja napretka filozofsko-povijesnim osvrtom na klasični pojam napretka koji je ustanovljen u 17. i 18. stoljeću. To je razdoblje koje je Paul Hazard nazvao »kriza europske svijesti« ili, kako Kalanj kazuje, »kriza modernosti«. Ona otpočinje prevladavanjem klasicističkog reda 17. stoljeća kada započinje »novi poredak stvari«, a umjesto civilizacije koja se dotad temeljila na ideji **dužnosti**, uspostavlja se civilizacija koja počiva na ideji **prava**: na individualnu svijest, na kritiku i razum, prava čovjeka i građanina. Kriza ili, prema nekim autori-

ma, »kraj modernosti« obilježava konac slijepog povjerenja u razvoj znanosti i tehnike, iako su tehnologija i njena moć upravo dovele do takvog »posthistorijskog ishoda« koji se pokazuje s jedne strane kao »očaranost gigantizmom napretka«, a s druge kao »rašćaravanje napretka kao iluzije i perverzije«.

Za odgovor na pitanje »Koje je današnje značenje pojma napretka i može li se ipak govoriti o nekim njegovim nezastarivim značajkama koje nitko razuman ne može osporiti?« Kalanj nudi Fetscherov pokušaj tipološkog razlikovanja pet oblika pojma napretka koji baštinimo iz 19. stoljeća kao vrlo poučan. To shvaćanje napretka podrazumijeva napredak kao »povijest spasenja«; napredak kao stalno rastuću vlast nad prirodom; emancipaciju pojedinca od porodičnih, staleških i klanskih veza; osamostaljivanje ekonomske sfere od izvanekonomske, tradicionalne i religijskih prisila i regulativa te napredak kretanja prema modernoj demokraciji. Uspostavljanje linearnosti kao načela te autonomnosti znanstvenog i tehničkog uma označilo je raskid s antičkim poimanjem kružnog toka vremena, odnosno »svjetskog događanja u prirodnoj zakonitosti kozmosa«, koje su, nakon Bacona, preuzeli svi kasniji podržavatelji teorije napretka. Tek je ekološka kriza nametnula potrebu da se vladajući znanstveno-tehnički i antropocentrički način mišljenja zamijeni novom »ekološkom paradigmom odgovornosti« spram prirode. Napredak je u vodećoj kulturi industrijskog rasta reducirana na kvantitativan rast, a rast i napredak postali su jedno te isto. Pri razmatranju odnosa napretka i moderne demokracije Kalanj znalački razmatra dominantno mišljenje da »bez demokracije nema napretka« ili da je »demokracija samo drugo, političko ime za napredak«. Takva je demokracija, naglašava Kalanj, vezana uz »doktrinu napretka«, a najbolje se prakticira u liberalno-predstavničkom poretku.

Podrobnije to objašnjavajući u drugoj cjelini, *Je li napredak mit?*, Kalanj ističe činjenicu da je moderno shvaćanje napretka podvrgnuto mitologiji. Ideja napretka doživjela je da je smatraju mitom. Kako bi odgovorio na pitanje karaktera mitologizacije napretka, Kalanj najprije razmatra shvaćanja mita od prosvjetiteljstva naovamo. Zatim iznosi različite pristupe proučavanju mitologije tijekom 19. i 20. stoljeća, kako su se oni razvijali u pojedinim disciplinama društveno-humanističkih znanosti. Tako su, uz Jungovu teoriju o arhetipovima, u 19. stoljeću oblikovane dvije dominantne struje izučavanja mita: etnološka i antropološka, a u 20. stoljeću mitu se pridaje ritualno i funkcionalno značenje. Za razumijevanje pragmatičke funkcije simboličke teorije mita Kalanj iznosi umješnu analizu radova E. Cassirera i R. Barthesa. Slijedeći Cassirerovo simboličko tumačenje mita, Kalanj utvrđuje da je napredak prema »ključu mitologije« shvaćen »ne samo kao (kvantitativni) fakticitet koji se zbiva u povijesti, nego i kao simbolički svijet slika, predodžbi, ideala, duhovnih oblika, legitimacijskih doktrina, vjerovanja, ideoloških projekcija itd... Ako je i došlo do mitologizacije napretka, onda se to dogodilo u sferi simbolizacije«. Pozivajući se na Barthesa, postaje jasno da »ništa, pa ni sam napredak, nije pošteđeno od mitoloških sklonosti čovjekova odnošenja prema svijetu«.

Temeljni tvorbeni elementi ideje napretka koji imaju moć mitoloških razmjera jesu: **racionalnost, stroj i obilje**. Preokret modernog doba, prema navodima H. Arendtove, pod utjecajem novoga vijeka »ticao se mišljenja koje je od tada postalo slugom činjenja«. Pojam racionalnosti poistovjećen je sa znanstvenom racionalnošću, što je povezano s »tehničkom operacionalizacijom« *homo fabera* kao dominantnog oblika djelovanja, koje se smatra »jedinim meritornim, praktičnim i filozofskim uporištem realnog napretka«. Poimanje napretka, međutim, u suvremenom svijetu svedeno je na dva dominantna sta-

jališta od kojih je jedno izraz »društva obilja«, a drugo »društva oskudice«. Mišljenja se razlikuju ovisno o tome radi li se o perspektivi razvijenog ili nerazvijenog društva. U visokorazvijenim zemljama kritika napretka svodi se primarno na »gubitak smisla«, dok se napredak u nerazvijenim zemljama shvaća upravo suprotno, naime kao »traženje smisla«.

U trećoj cjelini pod naslovom *Modernost, društvene klase i dekonstrukcija radikalnih vizija* autor se bavi konceptualizacijom triju kriza u mišljenju suvremenih socijalnih znanosti, kulture i ideologije — od druge polovice 19. stoljeća: »krize kapitalizma«, »krize socijalizma« i »krize modernosti«. Za razliku od prvih dviju, »kriza modernosti« ne odnosi se »ni na jednu od posebnih društveno-povijesnih i misaonih formi koje su sudjelovale u nastajanju civilizacije modernosti nego ih zahvaća sve odjednom i zajedno. To je univerzalna kriza koja navodi na permanentnu kritičku skepsu u gotovo sve principe modernosti, a najviše u mit o nužnom i beskonačnom napretku.« Koncipirajući, nadalje, sam zapadni racionalistički model modernizacije, autor utvrđuje njene osnovne značajke na ekonomskoj, političkoj, kulturnoj, društvenoj i individualnoj razini. Modernost je neposredno povezana s industrijalizacijom, socijalnom strukturom i modernom racionalizacijom. U kontekstu krize modernosti Kalanj raspravlja i o krizi pojma klase u eri krize industrijalizma. Ulazeći u postmaterijalističku civilizaciju, proizvodnju materijalnih vrijednosti zamjenjuje proizvodnja postmaterijalnih vrijednosti. U društvu postindustrijskog razdoblja stvara se karakteristična težnja prema individualnoj autonomiji, a na mjesto kolektivnog aktera stupa individualni. Pokreti postmodernog razdoblja usmjereni su prema univerzalnim pravima i postmaterijalističkim vrednotama. Temeljem uspostavljanja novog oblika zajednice — za razliku od paradigme klasnog sukoba — u svijetu visoke tehnološke racionalnosti

i sveopćeg pluralizma postao je konsenzus, koji se, kako smatra autor, najjednostavnije izražava u poznatom ekologističkom sloganu: »Misli globalno, djeluj lokalno!«. Kalanj smatra, parafrazirajući Habermasa, da ono što nazivamo postindustrijskim društvom ili postmodernom situacijom nije zapravo ništa drugo nego viši oblik modernizacije koja se nastavlja, jer projekt prosvjetiteljstva sa svim svojim varijantama modernizacije »još nije iscrpljen nego stalno otvoren prema ozbiljenju uvijek novih i ponekad šokantnih mogućnosti«. U zadnjem dijelu ovog poglavlja autor govori o udjelu socijalizma u krizi modernosti, odnosno o njegovoj »sukonstrukciji« u »usponu«, »zrelosti« i »krizi« modernosti.

U četvrtoj cjelini autor se bavi teorijskom mogućnošću konvergencije liberalnog i socijalnodržavnog načela. Polazeći od premisa nestanka ideološke bipolarnosti između zapadnokapitalističkih i istočnokomunističkih društava, utvrđuje završetak globalne »međusistemske utakmice« te »trijumf liberalizma« koji nas vodi prema »kraju povijesti« (Fukuyama). U današnje su vrijeme, prema Kalanjevu mišljenju, svi tipovi liberalizma bitno antietatistički, iako se međusobno razlikuju u stupnju i načinu uplitanja države. Dvojeći o tome egzistira li razvijeni liberalni poredak sam po sebi, u »čistom« obliku, ili, pak, ulazi u konvergentne odnose sa strategijama socijalne države, autor teorijski sučeljava međusobni odnos pragmatičkih modela liberalnog i socijalnodržavnog načela: slobodno poduzetništvo, minimalnu državu, neograničenu tržišnu slobodu, s jedne, i »socijalnu asistenciju«, socijalne izdatke, »socijalnu najamninu«, pokrivanje osnovne socijalne sigurnosti, s druge strane. Prosperitet ovih dvaju modela doveo je do njihove konvergencije u smislu rekonstrukcije socijalne politike neoliberalizma. Govori se o »novoj socijalnoj državi« koja bi morala biti drukčija po instrumentima i metodama svoje regulacije. Doba neoliberalizma

dovodi do konvergencije napretka i slobode, socijalne pravednosti i mobilnog rasta.

U »Opaskama o 'kulturi ljevice'«, pete cjeline, nazvane *Dekonstrukcija jedne kulturne paradigme*, Kalanj iznosi dva shvaćanja emancipacije koja su, prema njegovu mišljenju, presudno utjecala na cjelokupnu političku teoriju i socijalnu misao modernog doba: tzv. »kontraktualističko« (ugovorno) i »utopijsko«. Ova su se shvaćanja emancipacije u 19. stoljeću razvila u pokretima liberalizma i socijalizma, od kojih je ovaj drugi uvijek, kako autor navodi, »ostao nasljednikom izvornog utopijskog nadahnuća« koje je »dalo izvorni pečat i 'kulturi ljevice'«. Navodeći neka od mogućih određenja sintagme »kultura ljevice«, autor problematizira višeznačnost i goleme interpretativne nesuglasice njenih definicija. Unatoč različitim pretpostavkama i izvorima, svi su dosadašnji oblici »kulture ljevice«, tvrdi autor, izraz svojevrstnih utopijskih kulturnih projekata kojima je zajedničko to da »neprihvatljivu zbilju uzimaju samo kao pretpostavku za projiciranje posve drukčijeg modela života«. »Kultura ljevice« je u službenoj komunističkoj utopiji bitno odstupila od svog izvornog obrasca zapadnoeuropske industrijsko-racionalističke kulture, izgubila je legitimacijsku moć i počela igrati ulogu »sistemske konzervacije«, opstajući još samo kao dio represivnog sustava te kao njegova **kulturna politika**. Zbog planetarne nužnosti, međutim, da se prilagodi industrijskoj i postindustrijskoj realnosti, završeno je, prema Kalanjevim riječima, razdoblje u kojem je »kultura ljevice« postojala kao **ideološka kultura** počivajući na »idealizaciji ciljeva napretka i degradaciji sredstava napredovanja«. Nastupio je radikalni otklon, kaže Kalanj parafrazirajući N. Bobbia, od vladavine zakona »slobode« i »napretka« europske kulture liberalizma prema suspenziji, »slobode« i »zakona«, a zadržana je samo »apstraktna filozofija progresa«. Baveći se, nadalje, problemom

»političke kulture«, Kalanj ističe činjenicu izravnog utjecaja kulturno–običajnog ambijenta na političke institucije i ponašanje, ali i na njihovo zanemarivanje u oblikovanju političkog života te pokušava utvrditi razloge tome.

U šestoj, i zadnjoj, cjelini, pod naslovom *Individualizam kao sociološka paradigma*, autor znalački analizira višeznačnosti individualizma kao pojma, bavi se stajalištem metodološkog individualizma općenito, a posebno metodološkim individualizmom Raymonda Boudona i njegovim zahtjevom za uspostavljanjem *homo sociologica* kao »osnovnog i najznačajnijeg« predmeta znanosti sociologije. Višeznačnost individualizma podrazumijeva, prema konstataciji S. Moscovicia, barem četiri izvorne forme individualizma: »sublimiranu«, »emancipiranu«, »egoističku« i »masovnu« (anonimnu). Sukladno navedenim individualističkim modelima, Kalanj navodi četiri temeljne ideje koje osmišljavaju individualizam u pojedinim kulturno–povijesnim razdobljima, kako ih je postavio S. Lukes. To su: »dostojanstvo«, »privatnost«, »autonomija« i »samorazvoj«. Zahtjevom za dubljim proniknućem u subjektivne korijene individualnog ponašanja metodološki individualizam pokazuje se jednim od najznačajnijih načela sudjelovanja u oblikovanju društvenosti, što je svakako otvoreni put prema mogućim novim vizijama.

Branka Bjelac

Sharon L. Roan

OZONE CRISIS

The 15 Year Evolution of a Sudden Global Emergency

Wiley Science Editions, New York, 1989, 270 str.

Današnji potpredsjednik SAD–a, tada još senator, pišući predgovor ovoj knjizi ukratko o njoj kaže: »...U Ozonskoj krizi Sharon L. Roan prikazuje nam put jednog ekološkog problema od laboratorija do međunarodnog pregovaračkog stola. Knjiga daje portret znanstvenika koji su uočili nadolazeći problem i dali sve od sebe da ga pokažu drugima i objasne što on znači, kao i društvu koje drži glavu u pijesku – industriji, političarima i pučanstvu koji tvrdoglavo odbijaju promjenu...«.

Sharon L. Roan novinarka je *The Los Angeles Timesa* i dobitnica nagrade *American Public Health Association's Ray Bruner Science Writing Fellowship*, kao i nagrada floridskog medicinskog udruženja i nagrade *California Heart Association*. Njeno zanimanje može objasniti jasnoću i jednostavnost stila kojim je knjiga pisana. Lako razumljiva neupućenima a, vjerujem, zanimljiva i stručnim osobama, knjiga nam pruža uvid u područje koje više nije samo briga znanstvenika, već sviju nas. Bez panike i slikâ Apokalipse, neposredno djeluje na našu svijest da shvatimo kako svijet oko nas više nije idilično mjesto koje ne može nestati ili se promijeniti, već je sve još samo slaba kulisa iza koje jačaju nama još nezamislive situacije i pojave iz znanstvenofantastične književnosti.

Dajući kronološki prikaz događaja od otkrivanja problema oštećenja ozonskog omotača (1973) do međunarodnih pregovora o zajedničkom djelovanju u sprečavanju katastrofe, odnosno njenom ublažavanju (1989), u šesnaest poglavlja auto-